

що ми називаємо «недержавними суб'єктами». Держави не в змозі – і ніколи не були в змозі – протистояти глобальним викликам поодиноці. Дедалі більшою мірою вони потребують допомоги з боку різних асоціацій, в які люди об'єднуються добровільно заради отримання дивідендів або для протистояння глобальним загрозам.

Яким чином держави можуть забезпечити, щоб кожна з них була підзвітною? Лише за допомогою багатобічних інститутів. Тому ці інститути повинні бути збудовані справедливим і демократичним чином і надавати бідним і слабким можливість робити певний вплив на дії багатих і сильних нарівні з останніми.

Країни, що розвиваються, повинні виконувати активнішу роль у діяльності міжнародних фінансових інститутів, чії рішення можуть стати для їх народів питанням життя і смерті. До Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй, чий склад відбиває реалії 1945 року, але не сьогоdnішнього світу, повинні ввійти нові постійні або довгострокові члени. Не менш важливо і те, щоб всі члени Ради Безпеки визнавали ту відповідальність, яка появляється у них разом з їхнім привілеєм. Рада – це не сцена, де грають в ім'я національних інтересів. Вона є керівним комітетом глобальної системи забезпечення безпеки, яка зароджується.

Сьогодні, як ніколи, людство потребує функціонуючої глобальної системи. Досвід незмінно показує, що ця система діє погано, коли члени організації тримаються відособлено, і набагато краще, коли існує єдність, далекоглядність і участь країн. Це покладає на лідерів держав, а більшою мірою – на членів Ради Безпеки ООН, величезну відповідальність за майбутнє людства.

Література

1. Кофи Аннан. Пять уроков // Зеркало недели. – 2006. – № 48 (627). – 16-22 дек.
2. Соколов Ю. В. Политическая структура мира: между терроризмом и биполярностью? // Российские стратегические исследования / Под ред. Л. Л. Фитуни. – М.: Логос, 2002. – С. 93.

УДК 341.215:347.721

Н. О. Якубовська

ПРАВОВИЙ СТАТУС БАГАТОНАЦІОНАЛЬНИХ КОМПАНІЙ У СУЧАСНОМУ МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ: КОНЦЕПТУАЛЬНО-ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ

Сьогодні вже напевно можна стверджувати, що сучасні міжнародні відносини обумовлені не лише інтенсифікацією взаємодії на міжнародній арені старих, традиційних акторів, але й зростанням впливу нових сил, перш за все таких приватних транснаціональних об'єднань, як багатонаціональні компанії

(БНК). Значна роль, яку БНК відіграють у глобальній економіці, надає цим могутнім недержавним суб'єктам змогу впливати як на внутрішню, так й на зовнішню політику держав, що істотно обмежує можливість контролю за їхньою діяльністю. Існуючі сьогодні міжнародні акти не вирішують усіх пов'язаних з цим політичних та економічних проблем. Це не лише негативно відображається на міжнародній правовій системі, але й ставить під сумнів її ефективність. Все це спричинило появу в юридичній літературі чималої кількості концепцій, які обґрунтовують необхідність радикального відходу від класичної доктрини міжнародного права, яка визнає його суб'єктами лише держави та міжнародні організації.

Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що зважаючи на сучасний стан міжнародних економічних відносин в епоху глобалізації, існуючі концепції щодо правосуб'єктності міжнародних господарських об'єднань у рамках міжнародного приватного права вже не відповідають реаліям сьогодення, що вимагає розгляду їхнього статусу в аспекті міжнародного публічного права.

Враховуючи динамічний розвиток сучасної міжнародної системи, дослідження питання, чи має міжнародне право пристосовуватися до нових обставин шляхом надання БНК статусу суб'єктів міжнародного права, має наукову та практичну цінність.

Дослідженню тенденцій розвитку сучасного міжнародного права, у тому числі проблемам визнання міжнародної правосуб'єктності багатонаціональних компаній, присвячено праці таких вітчизняних та закордонних вчених, як Г. І. Тункін, Д. І. Фельдман, Г. І. Курдуков, І. І. Лукашук, а також П. Дайє, А. Пелле, Д. Шварзенбергер, Ж. Тускоз, В. Фрідманн, В. Фелд, А. Тоффлер та ін.

Як відомо, в міжнародному праві немає норм, які б містили перелік його суб'єктів. Через це питання про міжнародну правосуб'єктність БНК є найпевніше доктринальним і має теоретичний характер. Ситуація ускладнюється відсутністю в юридичній літературі згоди щодо елементів міжнародної правосуб'єктності. Якщо виходити з загальної теорії права, правосуб'єктність будь-якої особи складається із її здатності бути носієм встановлених нормами прав та обов'язків, а також можливості їх самостійно реалізовувати. Однак, враховуючи особливості та специфіку суб'єктів саме міжнародного права, міжнародна правосуб'єктність набуває деяких додаткових рис. Так, протягом багатьох років поширеною була концепція, згідно з якою основним критерієм міжнародної правосуб'єктності вважався суверенітет. Сьогодні більшість вчених сходяться на думці, що суверенітет є найпевніше специфічною особливістю такого суб'єкта міжнародного права, як держава, але ніяк не юридичною ознакою міжнародної правосуб'єктності. Зважаючи на те, що в міжнародному праві створювати норми та забезпечувати їх виконання можуть лише самі його суб'єкти, деякі автори запропонували виділяти такі два компоненти міжнародної правосуб'єктності, як здатність брати участь у процесі міжнародної правотворчості та здатність забезпечувати виконання міжнародних норм [1]. Деякі західні вчені вважають: для того щоб особа була визнана суб'єктом міжнародного права, вона має відповідати таким критеріям: 1. мати певні міжнародні обов'язки та нести відповідальність за їх

порушення; 2. бути здатною безпосередньо користуватися міжнародними правами; 3. бути здатною вступати в договірні або інші правовідносини з іншими суб'єктами міжнародного права [2]. Таким чином, не зважаючи на розбіжності у визначенні елементів міжнародної правосуб'єктності, більшість вчених визнає, що перш за все вона виражається у здатності особи бути носієм міжнародних прав та обов'язків, а також учасником міжнародних правовідносин. При цьому ступінь участі суб'єкта в міжнародно-правових відносинах визначається обсягом наданих йому нормами міжнародного права прав та обов'язків.

Що ж стосується безпосередньо міжнародної правосуб'єктності БНК, то, узагальнюючи існуючі в літературі підходи до вирішення цього питання, можна виділити три основні концепції. Перша полягає в запереченні наявності у БНК будь-яких прав та обов'язків за міжнародним правом і, таким чином, у не визнанні їх міжнародної правосуб'єктності. Друга концепція припускає, що БНК мають певні міжнародні права, підпорядковуються обов'язкам, еквівалентним державним, а також беруть активну участь у формуванні міжнародного права, тобто визнає наявність у БНК міжнародної правосуб'єктності. Нарешті, згідно з третьою концепцією, міжнародне співтовариство ще має створити ефективні формальні засоби участі БНК у розробці та реалізації міжнародних норм, які стосуються їхніх інтересів, і, таким чином, надати їм обмежену міжнародну правосуб'єктність.

У сучасній літературі, особливо західній, вважається, що саме остання концепція є найбільш реалістичною, містить у собі перспективу більш ефективного регулювання діяльності БНК, а також дає змогу міжнародній правовій системі поступово пристосуватися до їх нового становища. Прибічники цього підходу вважають, що основною перешкодою для введення БНК у міжнародний правовий простір є побоювання держав втратити свою перевагу в міжнародному праві та, відповідно, небажання признати таких могутніх суперників [3]. Французькі вчені Патрік Дайє, Ален Пелле та Нгуєн Куок Дінь пояснюють це змішуванням понять правосуб'єктності та суверенітету. На їхню думку, ніщо не заважає надати БНК міжнародну правосуб'єктність, не перетворюючи їх при цьому на суверенних суб'єктів міжнародного права. Пропонується надати БНК статус другорядних суб'єктів міжнародного права, що можливо після укладання між ними та певною державою так званої «інтернаціоналізованої» угоди, яка має відповідати нормам міжнародного права. Таким чином БНК набудуть міжнародної правосуб'єктності, яка буде похідною, тобто такою, що надається та контролюється державами, обмеженою закріпленими в угоді правами та обов'язками, функціональною, тобто такою, що зводиться до виконання компаніями своїх обов'язків та забезпечення дотримання її прав, а також відносною, тобто такою, що має силу тільки стосовно держав, які її визнають [4].

У літературі висувалися й інші тези на підтвердження того, що надання міжнародної правосуб'єктності БНК не позначиться на суверенітеті держав. Джордж Шварценбергер стверджував, що реальним виміром могутності на міжнародній арені є воєнна та політична міць, а економічна влада займає лише третє місце. На його думку, економічні інтереси не впливають на політичні

рішення, а навпаки – політична та воєнна влада визначають сферу впливу країни та домінують при виборі національної політики [5]. В. Фелд вважав, що вплив неурядових приватних осіб, що дедалі поширюється, навряд чи приведе до припинення домінування на міжнародній арені держави, метою національні, політичні та адміністративні еліти з метою збереження своєї влади та впливу завжди будуть протистояти будь-яким загрозам з боку недержавних акторів, а рядові індивіди, у свою чергу, будуть звертатися до держав за захистом від загрози, яка виходить від іноземних неурядових суб'єктів [6].

На підтримку присвоєння БНК міжнародної правосуб'єктності наводяться й аргументи більш практичного характеру. Так, деякі вчені вважають, що для того, щоб міжнародне право адекватно реагувало на вплив економічної глобалізації, воно повинно прагнути покладати на БНК права та обов'язки. На думку Розалін Хігінс, перш ніж покладати на БНК обов'язки, вони повинні бути визнані суб'єктами міжнародного права, або, по меншій мірі, його незалежними «учасниками» [7], які здібні мати міжнародно-правові обов'язки, тобто володіти міжнародною правосуб'єктністю.

За передумову для надання БНК міжнародної правосуб'єктності також приймається й той факт, що БНК беруть участь у міжнародних процедурах з врегулювання спорів. Так, корпорації можуть вирішувати суперечки в Міжнародному центрі з урегулювання інвестиційних спорів, який є незалежною міжнародною організацією, завданням якої є врегулювання та арбітраж спорів між урядами та державними установами країн-членів Центру і зарубіжними інвесторами, як приватними, так й корпоративними. Згідно з НАФТА корпорації можуть вимагати від іноземних урядів компенсації за порушення свого права на вільну міжнародну торгівлю через закріплені в Угоді механізми врегулювання приватних спорів. Існують й інші трибунали, які дозволяють корпораціям ставити вимоги до держав, а саме Камера зі спорів, які стосуються морського дна (створена на основі Конвенції ООН з морського права 1982 року), Арбітражний трибунал між США та Іраном (створений на основі Угоди про створення арбітражного трибуналу для розгляду претензій, які виникають з боргів, контрактів, експропріацій та інших мір, які впливають на право власності 1981 року) та ін.

Як вже зазначалося раніше, деякі вчені дотримуються концепції, згідно з якою БНК вже володіють міжнародною правосуб'єктністю та протягом певного часу беруть участь у формуванні міжнародної правової системи. У цьому аспекті заслуговує на увагу думка французького вченого Ж. Тускоза, згідно з якою зведення ролі міжнародного публічного права лише до міждержавного права є неприпустимим. У своїх роботах він намагався довести, що держави, як суб'єкти міжнародного публічного права, є такими самими юридичними особами, як і будь-які інші, навіть якщо вони й іноді наділені абсолютною владою. Виходячи з того, що суб'єктом права в будь-якому юридичному порядку є певна сутність, яка має права та виконує обов'язки згідно з цим юридичним порядком, Ж. Тускоз припускав, що «якість» суб'єкта не залежить від кількості прав та обов'язків, які він несе. Це, на його думку, дозволяє стверджувати, що не

лише держави та міждержавні організації, але також й фізичні та юридичні особи (в першу чергу БНК) є суб'єктами міжнародного публічного права. Два останніх також підпадають під національну юрисдикцію [8].

Схожі погляди висловлював Ганс Кельзен, який вважав, що коли міжнародне право надає державі певні права та обов'язки, це означає, що воно надає ці права та обов'язки тим особам, які складають цю державу, і регулює поведінку цих осіб посередньо, за допомогою національного права. Коли міжнародне право накладає на державу певні обов'язки, воно лише встановлює, що має бути зроблено від імені держави, але не визначає, хто має виконувати ці обов'язки [9].

На підтримку цієї концепції також наводяться такі аргументи, згідно з якими БНК вже володіють міжнародними правами та обов'язками. Так, їм надаються права згідно з нормами іноземних інвестиційних законів, особливо щодо експропріації, компенсації та недискримінаційного національного режиму. Також вважається, що той факт, що в преамбулі Загальної декларації з прав людини, яка закріплює, що кожна людина та кожний орган суспільства повинен прагнути сприяти повазі закріплених у ній прав і свобод та забезпечувати їх загальне та ефективне визнання та здійснення, говориться про «загальне здійснення», також свідчить про те, що її норми адресуються й БНК, діяльність яких сьогодні має всесвітній масштаб.

Крім того, БНК несуть прямі обов'язки згідно з деякими багатосторонніми міжнародними угодами. Наприклад, Міжнародна конвенція про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою 1969 року (набрала чинності у 1975 році) [10] та Конвенція про цивільну відповідальність за шкоду, спричинену діяльністю, небезпечною для навколишнього середовища, 1993 року [11] безпосередньо накладають відповідальність на юридичні особи, включаючи корпорації. Ще один приклад – Норми ООН, які стосуються обов'язків транснаціональних корпорацій та інших підприємств у сфері прав людини 2003 року [12]. Вони також не тільки закріплюють обмеження стосовно держав, але й накладають обов'язки на БНК та інші ділові підприємства.

Якщо ж говорити про такий невід'ємний елемент міжнародної правосуб'єктності, як участь у формуванні міжнародного права, то стосовно БНК він виявляється через їхню участь у роботі деяких міжнародних організацій. Так, наприклад, Міжнародна організація праці акредитує представників профспілок та бізнесових структур як делегатів з повним правом голосу і надає їм права учасників. ОЕСР також проводить консультації з діловими колами та представниками працівників. Обмеження ж участі БНК у процесі створення міжнародних норм може мати негативні наслідки. Як приклад, наводиться III Конференція ООН з морського права, коли виключення БНК, які займаються видобутком ресурсів морського дна, з прямої участі у переговорах змусило їх для становлення своїх інтересів покласти на уряди держав. Представники бізнесу, які хотіли брати участь у переговорах, були вимушені діяти в рамках урядових делегацій, що істотно обмежувало їхні позиції. У результаті після більше ніж десяти років переговорів прийнятий документ не відображає реального становища справ у сфері розробки ресурсів морського дна. Виключивши БНК

з переговорів, міжнародне співтовариство певною мірою позбавило себе необхідної інформації, що відвернуло багатьох у цій індустрії від бажання враховувати інтереси країн, беручих участь у переговорах, та обставин переговорів, а також дозволило БНК уникнути компромісів, піти на які їх могла примусити участь у переговорах. Це, у свою чергу, надало БНК привід для застосування тиску на переговори з метою їх підриву і таким чином перешкоджання прийняттю повного тексту Конвенції їхніми урядами. Таким чином, не допустивши зацікавленні БНК до прямих переговорів, учасники Конференції ООН з морського права 1982 року позбавили себе можливості розробити дійову міжнародну угоду.

Однак, не зважаючи на поширеність концепцій, які обґрунтовують необхідність присвоєння БНК статусу суб'єктів міжнародного публічного права, домінуючою, особливо у вітчизняній науці, залишається позиція, згідно з якою БНК суб'єктами міжнародного публічного права бути не можуть. На її захист висуваються такі доводи.

По-перше, специфіка міжнародного публічного права обумовлена унікальністю об'єкта його регулювання, а саме відносин між суверенними державами [13].

Близькою до першої є друга позиція, згідно з якою надання БНК статусу суб'єкта міжнародного права призведе до втрати в ньому домінуючого становища держави, що, у свою чергу, може його паралізувати та завдати істотної шкоди міжнародним відносинам. Як вважають історики, відсутність в Європі у середньовічні часи об'єднуючої сили сприяло анархії, яка там панувала до епохи Відродження [14]. Розширення кількості суб'єктів сучасного міжнародного права містить ризик повторення історії.

По-третє, надання БНК міжнародної правосуб'єктності призведе до послаблення державного регулювання їхньої діяльності без зміцнення відповідного міжнародного механізму, що може створити певний правовий вакуум. Тобто існуючі обмеження на діяльність БНК втратять свою силу, що надасть цим суб'єктам більше можливостей для розширення свого економічного та політичного впливу по всьому світу. Як зазначав у своїх працях В. Фрідманн, надання приватній корпорації статусу суб'єкта міжнародного права є дуже небезпечним і повинно супроводжуватися відповідними заходами з міжнародного регулювання їхньої діяльності [15].

По-четверте, той факт, що в деяких міжнародних актах згадуються БНК, аж ніяк не означає, що вони можуть самостійно мати права та нести обов'язки за міжнародним правом. Так, вищезгадані Норми ООН, які стосуються обов'язків транснаціональних корпорацій та інших підприємств в області прав людини не вносять ясність щодо того, як корпорації безпосередньо можуть підлягати відповідальності за міжнародним правом за будь-які порушення цих обов'язків, а лише припускають, що така можливість існує. Виходячи з цього, відповідальність корпорацій настає посередньо, через пряму відповідальність, яку норми покладають на держави.

Учасниками міжнародних угод, в яких закріплені права БНК, також є держави. Тому найпевніше можна говорити, що БНК мають інтереси, а не права, які, згідно з міжнародними угодами, надаються державам. БНК безпосередньо

не можуть вимагати від держави забезпечення своїх прав, а в разі їх порушення вони можуть лише розраховувати на дипломатичний захист [16].

По-п'яте, лише держави можуть впоратися з найбільш складними проблемами, які стоять сьогодні перед міжнародним співтовариством. Діяльність БНК, яка нерідко завдає істотні збитки інтересам людства, є однією з таких проблем. Якщо БНК набудуть міжнародної правосуб'єктності і через це стануть незалежними від держав, перерозподіл влади у світі може призвести до вкрай небажаних результатів [17].

Хоча за останні роки поняття «правосуб'єктність» у міжнародному праві значно розширилося, існуюча сьогодні міжнародна структура до кінця не враховує важливість таких економічно могутніх акторів, як БНК, та деяких інших недержавних суб'єктів. Через загрозу, яку БНК несуть існуванню системи держав, та боротьбу за владу, яка відбувається між ними, міжнародне право не може надати БНК місце в міжнародній правовій системі. Відсутність ясності щодо місця БНК у міжнародному праві приводить деяких авторів до висновку, що вони взагалі знаходяться поза та понад правом [18]. При цьому необхідно помітити, що БНК цілком влаштовує відсутність у них міжнародної правосуб'єктності. Це позбавляє їх прямого підпорядкування міжнародним нормам та дозволяє використовувати національні уряди, що їм симпатизують, для відбиття від зовнішніх спроб впливати на їхню поведінку. Також БНК використовують певну свободу від впливу з боку країн третього світу. Наявність повної міжнародної правосуб'єктності може позбавити БНК цих переваг.

Аналіз, проведений у статті, дозволяє дійти висновку, що сьогодні перед міжнародним співтовариством стоїть дилема. З одного боку, якщо держави будуть продовжувати використовувати міжнародне право для встановлення контролю за великими БНК, його вплив на міжнародне співтовариство може істотно зменшитися. З іншого, якщо міжнародне право визнає за БНК статус свого суб'єкта, це може призвести або до анархії, або до панування в міжнародній системі приватних осіб та відмови від системи національних держав. Звичайно, це крайні точки розвитку подій і існують компроміси, досягнення яких може привести до позитивних результатів. Одним із таких компромісів є визнання міжнародної правосуб'єктності БНК, але з обмеженим колом прав та обов'язків. При цьому міжнародна правосуб'єктність держав залишиться ніким не обмеженою, вони не лише продовжуватимуть створювати норми міжнародного права, але й визначатимуть, хто може брати участь у цьому процесі.

Література

1. Маратадзе Л.Н. К вопросу о понятии международной правовой субъектности // Вестник МГУ. – 1969. – № 1. – С. 71. – (Сер. XII: Право).
2. C. Okeke, *Controversial Subjects Of Contemporary International Law, An Examination Of The New Entities of International Law And Their Treaty-making Capacity* (1974), p. 19.
3. Fleur Johns, *The Invisibility Of The Transnational Corporation: An Analysis Of International Law And Legal Theory*, 19 *Melbourne U.L. Rev.* (1994), pp. 893, 900.
4. Нгуен Куок Динь, Патрик Дайе, Ален Пелле. *Международное публичное право: В 2 т. Т. 1, кн. 1. Формирование международного права, Кн. 2. Международное сообщество: Пер. с фр. – К.: Сфера, 2000. – С. 429.*

5. G. Schwarzenberger, *Power Politics, A Study Of World Society* (3d. ed. 1964), p. 129 .
6. W. Feld, *Multinational Corporations And U.N. Politics, The Quest For Codes Of Conduct*, (1980) p. 248.
7. Rosalyn Higgins, *Problems And Process: International Law And How We Use It* (1994), pp. 49-50.
8. Тускоз Жан. Міжнародне право: Пер. з фр. – К.: АртЕк, 1998. – С. 42-43.
9. Н. Kelsen, *General Theory Of Law And State* 97-98 (1945).
10. <http://www.admiraltylawguide.com/conven/civilpol1969.html>.
11. <http://conventions.coe.int/treaty/en/Treaties/Word/150.doc>.
12. U.N. ESCOR C.H.R., 55th Sess., 22nd mtg., U.N. Doc. E/CN.4/Sub.2/2003/12/Rev.2 (2003).
13. Лукашук И.И. Проблема метода международно-правового регулювання // Вестник Киевского ун-та. – 1982. – № 15. – С. 5. – (Серия МО и МП).
14. P. Potter, *This World Of Nations, Foundations, Institutions And Practices* (1929), p. 21.
15. W. Friedmann, *The Changing Dimensions of International Law*, 62 COLUM. L. REV. (1962), pp. 1158-1159.
16. Епифанов В.В. Правовые аспекты дипломатической защиты физических и юридических лиц: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2000. – С. 9.
17. Falk, *The Future of World Order* (G. Wilner ed. 1979), p. 38.
18. Лукашук И.И. *Международное право: Общая часть*. – М., 1996. – С. 18-19.

УДК 341.225:347.51:347.79(477)

Т. Р. Короткий

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ НОРМ ПРО ЦИВІЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ШКОДУ ВІД ЗАБРУДНЕННЯ ІЗ СУДЕН У ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Останнім часом система цивільної відповідальності за шкоду від забруднення із суден практично повністю оновилася. На міжнародному рівні у 1992 р. прийнято Протоколи про зміну Міжнародної конвенції про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою 1969 р. і Міжнародної конвенції про створення міжнародного фонду для компенсації шкоди від забруднення нафтою 1971 р.; прийнято нові Міжнародну конвенцію про відповідальність і компенсації шкоди у зв'язку з перевезенням морем небезпечних і шкідливих речовин 1996 р. (Конвенція 1996 р.) та Міжнародну конвенцію про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення бункерним паливом 2001 р. (Конвенція 2001 р.). У 1995 р. було прийнято Кодекс торгового мореплавства України (КТМ України).

На фоні такого інтенсивного розвитку правового регулювання в галузі теоретичні розробки проблеми майже відсутні та не відповідають вимогам практики. Питання міжнародної цивільної відповідальності за шкоду від забруднення із суден розглядалися в незначній кількості праць, серед яких слід відзначити праці В. П. Кириленка, В. О. Кисельова, А. Л. Маковського, В. А. Мусіна, В. Ф. Сидорченка. З вітчизняних авторів слід відзначити праці І. І. Каракаша і А. Вишневського, проте більшість наукових праць згаданих авторів присвячена аналізу лише окремих аспектів проблеми. Приєднання України в 2002 р. до